

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HADİSİN İLK KAYNAĞI SAHABE

Hadis tarihinin en önemli kuşağını hiç şüphesiz sahâbe oluşturur. En başta sahâbe sözleri ve fiilleri bizzat bir hadis türü olmakla hadis ilminin konusunu teşkil eder. Nitekim mevkûf olarak nitelendirilen sahâbe sözleri hadisin ve hadis ilminin kapsamı içerisindedir. Onların hadis ilmi açısından daha önemli yönleri ise Hz. Peygamber'in hadislerini aktaran ilk nesil olmaları, hadis ve sünnetin doğrudan ilk şahitleri olmalarıdır. Hadislerin rivâyeti ve öğretilmesi, sonraki nesillere aktarımı gibi konuların yanı sıra hadis ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanmasında sahâbe çok önemli bir konumdadır. Onlara bu önemli konumu kazandıran husus Hz. Peygamber'in arkadaşları olmalarının yanı sıra vahyin inişine şahit olmaları, vahyin indiği ortamı bilmeleri, hadislerin söylendiği, vahyin tefsiri tebyini olan sünnetin uygulandığı ortamı bilmelerinden ve bizzat bunları aktarmalarından dolayıdır.

Sahâbe konusu iki ayrı bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde "genel olarak sahâbe"; ikinci bölümde ise "Sahâbe ve Hadis/Hadis Rivâyeti" üzerinde durulacaktır.

I. GENEL OLARAK SAHÂBE

Bu bölümde sahâbenin tanımı, önemi, fazileti, tanınma şekilleri, tabakları, sayısı ve sahâbe dönemi ilim merkezleri ele alınacaktır.

A. Sahâbenin Tanımı

Sözlükte bir arada bulunmak, sohbet veya arkadaşlık etmek anlamına gelen "sahibe" kök fiilinden alınma bir kelime olup, "sahâbi" kelimesinin çoğuludur. Sahabe terim olarak, Hz. Peygamber'i, peygamberliği sırasında gören O'nunla konuşup, görüşen ve Müslüman olarak ölen kimselere verilen isimdir.¹ Sahâbe sayılabilmek için sohbet/arkadaşlık süresi dikkate alınarak hadisçiler ve usulcülerin sahabe tanımları farklılık arz etmiştir.

1. Hadisçilerin Tanımı

Hadisçiler sahâbî'yi, lügat anlamından hareketle geniş bir çerçevede tanımlamışlardır. Örneğin, Ahmed b. Hanbel sahâbîyi "*Resûlullah ile bir ay, bir gün, bir saat görüşen veya sadece onu gören şahıslar*" şeklinde tanımlarken, Buhârî, "*Resûlullah'ı gören bütün Müslümanlar sahâbidir*"² demiştir. Sonraki dönem âlimleri de benzer tarifler zikretmişlerdir.³ Örneğin İbn Hacer sahabeyi şöyle tanımlamıştır:

*"Sahâbe, mü'min olarak Hz. Peygamber'le karşılaşan ve imanla vefat eden kimedir. Hz. Peygamber'le görüşmesinin uzun veya kısa sürmesi; ondan hadis rivâyet edip etmemesi, onunla birlikte savaşıp savaşmaması, onunla hiç konuşmadan sadece bir kere görmüş olması ya da âmâ olduğu için hiç görmemiş olması söz konusu şahsın sahâbî sayılmasına engel değildir."*⁴

İbn Hacer, sahâbî tanımları arasında vâkif olduğu en sahih tarifi ise şöyle zikretmektedir: "*Sahâbî, Hz. Peygamber'e iman edip, onunla bir araya gelen ve Müslüman olarak ölen kişidir.*"⁵

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere hadisçilere göre sahabe kısa bir zaman bile olsa hayatında bir kere Hz. Peygamberle Müslüman olarak görüşen kimseye denilmektedir.

Bir kimsenin sahâbî olabilmesi için Hz. Peygamber'le temyiz yaşındayken buluşmuş olmasını şart koşanlar var ise de bülûğa ermesi şart değildir. Bu hususta bazı ihtilaflar vardır.

¹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.334.

² Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi", 1.

³ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.42.

⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/4.

⁵ İbn Hacer, *A.g.e.*, I/4.

2 Hadis Tarihi ve Usulü

Ancak Peygamberimizin torunları Hasan ile Hüseyin gibi pek çok sahâbinin bulunması, temyiz yaşının yeterli olduğuna bir delildir. Peygamber Efendimizin, çocukken dua buyurduğu veya ağzına hurma vs. şeylerle tahnik yaptığı ve isim verdiği çocukların, sahâbilîği hususunda da ihtilaf vardır.⁶

2. Usûlcülerin Tanımı

Fıkıh Usûlü âlimleri Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte kalanların sahabe tanımına girebileceklerini belirttiler. Onlar bunun gerekçesini örfle açıklamışlardır. Çünkü örfe göre çok kısa sürede birlikte olanlara “arkadaş/dost” denmemektedir.⁷ Nitekim Gazzâlî bunu benimsemekte ve şöyle demektedir:

“Eğer denilse ki, Kur’an-ı Kerim sahâbeyi övmektedir, o zaman sahâbî kimdir? Nebî’nin asrında yaşayan mı, yoksa en az bir defa da olsa onu gören mi, onunla karşılaşan mıdır? Bize göre bir saat gibi kısa bir süre sohbet etmek, örfen sâhib sayılmak için yeterli değildir. Sâhib sayılabilmek için sahâbenin; “Benim Resûlullah (s.a.v.)’le sohbetim çok oldu” sözünü söylemesi gerekir.”⁸

Usûl âlimleri, bir şahsın Hz. Peygamber’i bir an görmekle sahâbe sayılamayacağını savunmaktadırlar.

Bu iki tanımın dışında Hz. Peygamber ile bir iki savaşa katılma şartını zikreden ya da Resûlullah’ı Müslüman akıl bâliğ sahibi olarak görmeyi şart koşan tanımlar bulunduğu gibi, Hz. Peygamber’i görmese de onun zamanına yetişen bütün Müslümanları sahâbî sayan görüşler de mevcuttur. Ancak bu tanımlar pek fazla tarafta bulmamıştır.⁹

Hz. Peygamber’i gören her sahâbinin aynı konumda olamayacağını, onun terbiyesinde büyüyüp, İslâm’ın ilk yıllarından itibaren her türlü sıkıntıya katlanarak uzun süre ona arkadaşlık eden sahabe ile bir an Hz. Peygamber’i görüp Müslüman olan sahabe arasında fazilet bakımından bir farkın bulunduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir.¹⁰ Öte yandan dini kavrama ve ilim bakımından da sahâbenin tamamının aynı konumda olmadığı bilinen bir husustur.

B. Sahâbenin Önemi

Sahâbe nesli Resûl-i Ekrem’e gösterdiği bağlılık ve teslimiyet, ona verdiği destek, hem hayatında hem vefatından sonra İslâm’ın yayılması ve doğru anlaşılması için yaptığı olağan üstü çalışmalar sebebiyle dinde önemli bir yere sahiptir. Aslında sahâbenin diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur. Ancak onlar üstün bir teslimiyet ve örneklik göstermiş, sonraki Müslüman nesillerinin tamamına örnek teşkil etmiştir. İslâm’ın yayılması ve sonraki nesillere ulaşmasında Sahâbenin rolü büyüktür. Bu durum aynı zamanda hadis ve Hz. Peygamber’in sünneti için de geçerlidir. Sahâbe, Hz. Peygamber’i kendisinden sonra gelen nesillere tanıtmada önemli rol üstlenmiştir. Kur’an-ı Kerim’in haber verdiği bilgilerin dışında Hz. Peygamber ve onun şahsiyeti hakkında bilinenler sahâbenin naklettiği tespitlerden ibarettir. Eğer sahâbiler olmasaydı bugün Kur’an-ı Kerim dışında Hz. Peygamber ve İslâm’la ilgili güvenilir bilgi bulunmayacaktı. Kur’an-ı Kerim’in süre ve âyetlerinin iniş sebepleri, hadislerin vürûd sebepleri, Kur’an hükümlerinin pratik hayata tatbiki ve açıklanması ile Hz. Peygamber’in peygamberliği süresince yaptığı icraat ashâbın nakilleri sayesinde bilinmektedir.¹¹

C. Sahâbenin Fazileti

Kur’an- Kerim’de sahabe “insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet”¹² şeklinde tanımlanmaktadır. Gerek Kur’an-ı Kerim âyetleri gerekse Hz. Peygamber’in övücü ifadeleriyle

⁶ Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, II/209; İbn Hacer, *A.g.e.*, I/7-9.

⁷ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.42.

⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I/130-131.

⁹ Kuzudişli, Bekir, *A.g.e.*, s.43.

¹⁰ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.71.

¹¹ Efendioğlu, Mehmet, “Sahâbe” mad., *DİA*, XXXV/491-492.

¹² Âl-i İmrân, 3/110.

sahâbe ümmet içinde en değerli ve faziletli nesil olarak kabul edilmektedir.¹³ Onlar bu değer ve fazileti taşıdıkları güçlü imân ve örnek davranışları sayesinde elde etmişlerdir. Onlar İslâm'a girdikleri ilk andan itibaren güçlü bir imânla kabul ettikleri dinin gereklerini tam bir teslimiyetle yerine getirmişlerdir. Bu yeni dine girmeye ve onu yaşamaya zorlanmadıkları halde onların büyük bir kısmı ömrünü Resûlullah'ın yanında geçirmiş, onunla savaflara katılmış ve İslâm'ın yayılması için gayret göstermiştir. Bu süreçte İslâm karşıtları tarafından tehdit ve işkencelerle hatta ölümle karşılaşan, yurtlarını, mallarını, eşlerini ve çocuklarını terk edip başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar olmuş ancak inançlarından Allah'a ve Resûlü'ne olan bağlılıklarından tâviz vermemişlerdir.¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de sahâbe hakkında şöyle buyrulmaktadır:

*"Muhacirlerden ve ensardan ilk öne geçenler ile bunlara güzelce uyanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır."*¹⁵

*"Andolsun ki, Allah ağaç altında sana biat ettiklerinde mü'minlerden râzı oldu"*¹⁶

Hiz. Peygamber'de sahâbe nesli için şöyle buyurmuştur:

*"Ümmetimin en hayırlıları, benim çağumdakiler, sonra onları takip edenler, sonra da onlarında ardından gidenlerdir."*¹⁷

D. Sahâbe'nin Tanınma Şekilleri

Bir kimsenin sahâbî olduğu şu yollarla bilinir:

a) Tevâtür Yolu ile: Yalan söylemeleri ve yalan söylemek üzere bir araya gelmeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda kimsenin, bir haberi ittifakla nakletmelerine, bir konu üzerinde görüş birliğine varmalarına denir. Sahâbî olduğu tevâtür yoluyla bilinenlere örnek olarak Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr b. Avvâm, Sâ'd b. Ebi Vakkâs, Ebû Musâ el-Eş'ârî v.b. verebiliriz. Bunların Hz. Peygamber ile peygamberliği sırasında mü'min olarak görüştükleri, mü'min olarak öldükleri, her devirde yüzbinlerce kişi tarafından ittifakla haber verilmiştir.

b) Şöhret Yoluyla: Kelime olarak meşhur olma manasına gelmekle beraber, kişinin sahâbî olduğunun tevâtür derecesinden daha aşağı bir yolla bilinmesini ifade eder. Mesela, Dımâm b. Sa'lebe ve Ukkâşe b. Mihsan'ın sahâbî olduğu tevâtür derecesine varmayan bilgi ile bilindiğinden bunların sahâbiliği şöhret yoluyla sabit olmuştur.

c) Bir Sahâbî veya Tâbiinin Şâhitliği İle: Buna örnek olarak Humâme b. Ebi Humâme'yi verebiliriz. Humâme, Müslümanların İsfahân'ı fethettikleri sırada bir karın hastalığından vefât etmişti. O zaman tanınmış bir sahâbî olan Ebû Musâ el-Eş'ârî, Humâme'nin Hz. Peygamber'le görüşmüş olduğunu, peygamberimizi, onun şehit olarak öleceğini söylediğini bildirmiştir. Böylece Humâme'nin sahâbe olduğu, bir başka sahâbinin haber vermesiyle anlaşılmıştır.

d) İkrâr Yoluyla (Sahâbenin Kendisinin İfadesiyle): "Ben sahâbiyim" diyen kimsenin adâletli yani her bakımdan dürüst ve güvenilir bir kimse olması ve hicri 110 tarihinden önce yaşamış bulunması şartları aranmaktadır. Çünkü en son sahâbinin hicri 110 yılında öldüğü kabul edilmektedir. Bu yüzden bu tarihten sonra "ben sahâbiyim" diyen bir kimsenin sözü geçerli değildir.¹⁸

E. Sahâbî Tabakaları/Dereceleri

İlk dönemlerden itibaren hadis âlimleri sahâbileri ayrı bir nesil olarak değerlendirmiş ve onları müstakil eserlerde ele almışlardır. Hz. Peygamber'e erişmekle birlikte sahâbiler fazilet yönünden aynı derecede görülmemiştir. Onların bir kısmı İslâmiyet'in ilk günlerinde imân

¹³ Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi", 1.

¹⁴ Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/492.

¹⁵ Tevbe, 9/100.

¹⁶ Fetih, 48/18.

¹⁷ Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi", 1; Muslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 211-212.

¹⁸ Talat, *İmam Hatip Liseleri İçin Hadis 1 (Lise 2. Sınıf)*, s.69-70; Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, 95.

4 Hadis Tarihi ve Usulü

etmiş ve hayatını Resûlullah ile geçirmiş, bir kısmı da onunla çok az görüşme imkânı bulmuştur. Aralarında inancı uğrunda işkence gören, Resûl-i Ekrem ile savaflara katılan, İslâm için malını harcayan, yerini yurdunu terketmek zorunda kalan ve hatta şehit edilenler vardır. Bu hususları göz önünde bulunduran hadis âlimleri sahâbileri çeşitli tabakalara ayırmışlar, genellikle İslâm'a giriş önceliği esas alınan bu ayırımlar arasında Hâkim en-Neysâbüri'nin on ikili tasnifi daha çok kabul görmüştür¹⁹:

1. Mekke'de erken dönemde Müslüman olanlar, Bunların başında Hulafâ-i Râşidin gelmektedir.

2. Dâru'n-Nedve mensupları, Dâru'n-Nedve'de Müslüman olan Hz. Ömer ile birlikte Hz. Peygamber'e biat edenler

3. Habeşistan'a hicret edenler

4. Birinci Akabe biatına katılanlar

5. İkinci Akabe biatına katılanlar

6. Mekke'den Medine'ye göç eden ilk muhacirler

7. Bedir Gazve'sine katılanlar

8. Bedir Gazvesi ile Hudeybiya Antlaşması arasında hicret edenler

9. Beyatu'r-Ridvân'a katılanlar

10. Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin Fethi arasında hicret edenler

11. Mekke'nin Fethi günü Müslüman olanlar

12. Mekke'nin Fethi ve Vedâ Haccı sırasında Hz. Peygamber'i gören çocuklar²⁰

F. Sahâbilerin Sayısı

Hz. Peygamber vefât ettiği sırada sahâbilerin sayısı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İmâm Şâfiî, Hz. Peygamberi gören sahâbilerin yaklaşık altmış bin (60.000) olduğunu ileri sürer.²¹ Sahabenin sayısı konusunda genellikle Vedâ Hutbesine katılan sahâbilerin sayısı esas alınmaktadır. Vedâ hutbesine doksan bin ile yüz kırk bin arasında Müslüman'ın katıldığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Kamil Miras, siyer âlimlerinin veda hutbesinde yüz bin (100.000) müslümanın toplandığını kaydettiklerini belirtmiştir.²² İbn Kesîr, vedâ hutbesine yüz kırk bin (140.000) sahâbi'nin iştirak ettiğini kaydetmiştir.²³ Muhammed Hamidullah da aynı rakamı zikretmiştir.²⁴ Her iki rakamın da tahmini olarak söylendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bazı kimseler doksan bin rakamını (90.000) zikretmişlerdir.²⁵ Ebû Zur'â er-Râzî ise Hz. Peygamber'in Vedâ haccına kırk bin (40.000), tebük savaşına ise yetmiş bin (70.000) sahâbenin katıldığını belirtmektedir. Ona nispet edilen başka bir görüşe göre ise sahâbilerin sayısı yüz on dört bin (114.000) civarındadır. Benzer şekilde Ali b. Medîni de sahâbenin yüz bini (100.000) aşacağını savunmuştur.²⁶

Sahâbe sayısı konusunda daha gerçekçi bilgilere ulaşabilmek için sahâbelerin biyografilerine dair eserlerdeki rakamları esas almak gerekir. Bu alandaki eserlerin en kapsamlısı İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eseridir. Bu eserde bir sayıma göre 12.304 isim yer almaktadır. Ancak eserde mükerrerler, muhadramlar ve yanlışlıkla sahâbi olarak zikredilenler çıkarıldığında adı bilinen sahâbe sayısının 10.000'i geçmediği anlaşılmaktadır.²⁷

¹⁹ Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/492.

²⁰ Hâkim en-Neysâbüri, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s.22-24; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.71-74.

²¹ Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.144.

²² Miras, Kamil, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, X/396.

²³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V/159.

²⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I/273.

²⁵ Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, II/701.

²⁶ Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.144.

²⁷ Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/493.

G. Sahâbe Dönemi İlim Merkezleri

Dört Halife döneminde fetih hareketlerinde hız verilmiştir. Hâlid b. Velid kumandasında Şam'ın fethini müteakip Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak hicretin 17. Senesinden tamamen fethedildi. 20. Senede Mısır'ın fethi tamamlandı. Bundan sonra Müslümanlar Mâverâunnehr'e kadar uzandılar. Bunu bir taraftan Kuzey Afrika ve Endülüs, diğer taraftan Semerkand'ın fethi takip etti. Fetih için sefere çıkan Müslüman ordusunda Hz. Peygamber'in ashâbından birçok kimse bulunuyordu. Bunların bir kısmı komutan, büyük bir kısmı da er olarak hizmet görüyorlardı. Müslümanlar fethederek girdikleri beldelere ilk iş olarak mescitler inşa ediyor, bu mescitlerde o belde halkına özellikle çocuklara Kur'an, sünnet ve İslâm Dini'nin esaslarını öğretiyorlardı.²⁸

Fethedilen şehirlere sistemli bir şekilde yerleşen sahâbilerden âlim olanlar, buldukları yerlerde derhal eğitim ve öğretim faaliyetlerini üzerlerine alıyor, Kur'an Sünnet ve Hadis İlimleri ile ilgili talim faaliyetini sürdürüyorlardı. İlmî faaliyetlerin başlatılıp geliştirildiği bu şehir ve beldeler kısa zamanda ilim merkezleri haline geldi.²⁹ Hicaz bölgesinde Medine ve Mekke'den sonra Irak bölgesinde Kûfe ve Basra; Suriye bölgesinde Şam ve Humus; Mısır, el-Cezire ve Horasan sahâbiler tarafından birer ilim merkezi haline getirilen beldelerdendir.

Sahâbiler tarafından buralarda ilim merkezlerinin kurulması ve hadislerin bunların marifetiyle yayılmasından dolayı muhaddilser sahâbenin yetiştiği merkezlere üzerinde özellikle durmuşlardır. Sahâbenin büyük bir kısmı Medine'de yaşamış, başka yerlerde yaşayan birçok sahâbi de ilim için Medine'ye gitmiştir. Mekke'de ise daha çok hac aylarında pek çok sahâbi bulunuyordu. Kûfe'ye yerleşen sahâbi sayısı 1500 olarak ifade edilmekte, rivâyetlere göre Dimâşk'ta 10.000'den fazla, Humus'a 500 sahâbi yerleşmiştir. Mısır'da 300'den fazla sahâbinin yaşadığı tespit edilmiştir.³⁰

Yukarıda verdiğimiz önemli ilim merkezlerinde ilim bakımından etkili olan sahâbileri tablo üzerinde göstermek istiyoruz:

Medine	Hız. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Ka'b, Hız. Aişe, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Abdillâh
Mekke	Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, Ebu't-Tufeyl Amir Vâsile el-Leysi
Basra	Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Ebû Bekre, İmrân b. Husayn, Semûre b. Cündeb, Ebû Berze el-Eslemî, Enes b. Mâlik
Kufe	Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe b. Yemân, Hız. Ali, Muğire b. Şu'be, Câbir b. Semûre, Berâ b. Azîb
Şam	Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Muâviye b. Ebî Süfyân, Vesile b. Eska'
Humus	Ubâde b. Sâmit, Ebû Umâme el-Bâhîlî, Sevbân Mevlâ Resûlillâh, Mikdâm, Ma'dikerb
Mısır	Abdullah b. Ünyeys, Ukbe b. Âmir, Mesleme b. Muhalled, Abdullah b. Amr b. el-Âs
el-Cezire	Adî İbn Amîra el-Kindî, Vâbisa İbn Ma'bed el-Esedî ve el-Velîd b. Ukbe Ebî Mu'ayt
Horasan	Bureyd İbnu'l-Husayb el-Eslemî, el-Hakem İbn Amr el-Gıfârî Kureyt İbn Ebî Rimse, Kusm İbnu'l-Abbâs, Kays İbn Sa'd İbn Ubâde

Bu ilim merkezlerinin dışında sahâbilerin yerleştikleri ve yerleştikleri yerin halkına Kur'an, hadis ve fıkıh öğrettikleri başka ilim merkezleri de vardır. Sahâbilerin çokça bulunduğu bu şehirlerin dışında Tâif, Yemen, Yemâme, Bahreyn, Medâin, Merv, Nişabur, İsfahan

²⁸ Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s.96-97.

²⁹ en-Neysâbü'rî, Hâkim, *Ma'rîfetu Ulûmi'l-Hadîs*, s.190-194; Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s.40-41.

³⁰ Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" mad., *DİA*, XXXV/493.

ve Semerkant gibi yerlere daha az sayıda sahâbî gitmiş ve bir kısmı buralarda vefat etmiştir.³¹

II. SAHÂBE, HADİS-SÜNNET ve HADİS RİVÂYETİ

Bu başlıkta sahabe döneminde hadis ilmi, Sahâbenin hadis öğrenim ve öğretim metotları, sahâbe döneminde hadislerin yazılması ve yayılması, sahâbenin hadis rivâyetindeki titizliği, hadis rivâyet eden sâhâbiler, sahâbenin adâlet ve zabtı, sahâbenin hadis ve sünnet anlayışı gibi konular üzerinde durulacaktır.

A. Sahâbe Devrinde Hadis

Hadis rivâyeti açısından sahâbe döneminin iki bölümde ele alınması gerekir. Birincisi Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönem, ikincisi de Hz. Peygamber'in vefatından son sahâbinin vefat tarihi olarak kabul edilen hicrî 110 senesine kadar olan dönemdir.

Hz. Peygamber hayattayken sahâbe karşılaştığı problemleri ona soruyor ve çözümlerini öğreniyordu. Onların yeni dinî hükümleri öğrenme yolundaki arzuları, hadis ve sünnetin çoğalıp gelişmesini sağladı. Hz. Peygamber'e ait söz ve uygulamaların hepsi onun vefatına kadar olan devrede tamamlanıp sona erdiği için gerçek ve saf şekliyle hadis ve sünneti bu dönemde görmekteyiz. Çünkü bu devrede hadis uydurma faaliyeti görülmemiş, bazı yanlış anlamalar da Hz. Peygamber tarafından düzeltilmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde, siyâsi ve sosyal çalkantıların başlaması, inanç ve fikir ayrılıklarının doğmasıyla beraber hızlı bir hadis uydurma faaliyeti görülmüş böylece mevcut hadis miktarı Hz. Peygamber'in vefatından önceki döneme göre birkaç misli artmıştır.³²

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Halifeler zamanında düzenlenen askerî seferlerle İslâm ordularının ele geçirdiği bölgelerin tamamına İslâm mesajı ve Hz. Peygamber'in hadisleri ulaşmıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'an'ın cem'i ile ilgili faaliyetlerin ardından Hz. Ömer zamanında hadislerin de toplanması düşünülmüş, ancak çeşitli mülahazalarla bundan vazgeçilmiştir. Hz. Osman zamanında Kur'an'ın çoğaltılması ve yeni fethedilen bölgelere gönderilmesi yeni Müslüman olanları İslâm'ın birincil kaynağına sahip kılmış, hadislerin kazandırılması ise halife Ömer zamanından itibaren yeni kurulan şehirlere öğreticilerin gönderilmesiyle sağlanmıştır. Kûfe'ye Abdullah b. Mesûd, Basra'ya Ebû Musa el-Eş'ârî, Ebu'd-Derdâ, Filistin bölgesine Muaz b. Cebel ve benzeri sahabiler muallim olarak gönderilmiş, onlar da insanlara Kur'an'ı Hz. Peygamber'in hayatını sîret ve sünnetini, hadislerini öğretmişlerdir. Hatta iç çekişmeler ve kargaşalar patlak verince bir grup sahâbî kendilerini tamamen ilme vermiş ve yalnızca insanları bilgilendirmekle meşgul olmuşlardır. Hicaz, Irak ve Şam bölgesinde ilim merkezleri teşekkül etmiş, her merkezde ilim halkaları ve yavaş yavaş ilim gelenekleri ortaya çıkmıştır. Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Mesûd, Ali b. Ebû Tâlib, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi sahâbilerin çok sayıda talebeleri yetişmiş, hocalarından aldıkları hadisleri talebelerine aktarmışlardır.³³

Hadis ilmi bakımından sahâbe dönemi hadis tarihinin hıfz ve kitâbet dönemini kapsamaktadır. Hadis tarihi açısından sahâbe döneminin en önemli yönü hadislerin henüz bir sistem dahilinde olmasa da tâbiîn nesline intikal ettirilmesi ve günümüze ulaşmamış olsa da hadislerin ilk yazılı belgelerinin oluşturulmasıdır.

Sahâbilerin hadisleri öğrenme sürecinde bilinmesi gereken en önemli husus, genel olarak sahâbilerin öğrenmelerinin hayatın akışı ile iç içe olmasıdır. Başka bir deyişle bütün sahâbiler Allah Resûlü'nün yanında günlük belirli bir program dâhilinde ders görmüyorlardı. Bir yandan hayatın getirdiği sorumluluklar, ailelerinin geçimi ve benzeri durumlar devam ederken, diğer yandan Allah Resûlü'nün çoğu kere çeşitli olaylar vesilesiyle söylediklerini ve yaptıklarını öğrenmeye çalışıyorlardı. Bazı sahâbiler hadis öğrenimini çarşı pazarda veya hurma bahçelerinde günlük uğraşları ile birlikte yürütmek zorunda iken genelde Suffe'de yaşayan Sahâbiler ise Allah Resûlü ile daha çok birlikte olabiliyorlardı. Dolayısıyla bu

³¹ Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s.45.

³² Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.28.

³³ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis İlmine Giriş*, s.58-59.

sahâbilerin olaylara şahit olup Allah Resûlü'nün önemli olaylar ya da Cuma veya bayram günleri vesilesiyle hutbede söyledikleri ise Medine'deki bütün Müslümanlar tarafından doğrudan işitilme imkânı buluyordu.³⁴ Sahâbilerin Hz. Peygamber'den hadisleri işitme yolları ana hatlarıyla şu şekilde gerçekleşmiştir:

1. Allah Resûlü'ne sorulan sorular
2. Hz. Peygamber'in yaşantısı, çeşitli olaylar karşısındaki davranışı ve açıklamaları
3. Allah Resûlü'nün yazdırdıkları
4. Diğer sahâbiler vasıtasıyla öğrenme

Sünnet ve hadisin sahâbeden tâbiûna intikal ve rivâyet biçimi de sahabe hadis ilişkisi konusunda önem arz etmektedir. Sahâbenin Hz. Peygamber'den hadis nakli oldukça farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Hadis tekniği henüz gelişmemiş, tahammül ve eda yolları ve bu yolların ifadesi olan lafzılar henüz belirlenmemiştir. Bu sebeple hadis tekniği bakımından sahâbenin Hz. Peygamber'den hadisi hangi yolla aldığını ve nasıl aktardığını kesin bir şekilde tespit etmek güçtür. Ancak sahâbenin tâbiûna hadis naklini göz önünde bulundurduğumuz zaman şu muhtemel yollardan söz edebiliriz:

1. Sahâbenin bizzat Hz. Peygamber'den işittikleri sözleri orijinalliğini de muhafaza ederek tâbiûna aktarmalarıdır. Ancak nakledilen bu bilginin orijinallik derecesini tespit etme imkânına sahip değiliz. Çünkü hadis tekniği bakımından semâ ve likâ'yı ifade eden, "Hz. Peygamber bana anlattı, Resûlulah bana haber verdi veya dedi ki" diye başlayan hadisler sahâbenin hadisi Hz. Peygamber'den değil de bir başka sahâbiden almış olma ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü sahâbe, hadisi yine kendisi gibi bir sahâbiden aldığı hâlde, bu tür ifadeler kullanmakta bir sakınca görmemiştir.

2. Sahâbe bazen bir sözün kendisini değil, sözden anladığını, fiilin kendisini değil, ona yüklediği anlamı nakletmiştir. Bu tür rivâyetlerde eksik ve yanlış aktarmalar meydana gelmiş ve bu sebeple bazen sahâbe arasında ihtilâflar çıkmıştır.

3. Sahâbenin tâbiuna naklettiği hadislerin bir kısmı Hz. Peygamber'den değil, kendisi gibi sahâbî olan başka bir akrasından alınmıştır. Diğer bir ifade ilde bir sahâbî, başka bir sahâbînin Hz. Peygamber'den sâdır olan bir sözden anladığını alıp nakledebilmiştir. Hz. Enes bunu şöyle ifade eder: "bizim naklettiğimiz hadislerin tümü Hz. Peygamber'den işittiklerimiz değildir."

4. Sahâbenin hadis nakil yollarından birisi de "bize böyle emredildi" veya "bize şu yasaklandı" diye başlayan ifadelerdir. Ehl-i Hadîs ve başta İmam Şâfiî olmak üzere birçok fakih bu ifadeyle başlayan sahâbe sözlerini merfû hadis hükmünde kabul etmiştir. Hatta İbnu's-Salah'a göre buraya, "Hz. Peygamber'in zamanında" diye bir kaydın konması da şart değildir.

5. Sahâbenin, "biz Peygamber'in zamanında şöyle yapardık" diye başlayan sözleri de yine merfû kabul edilmiştir. Zira Hz. Peygamber zamanında yapılan bu işte bir yanlışlık olsaydı, muhakkak kendisi tarafından düzeltilirdi. Onun yanlış bir işi görüp de susması mümkün değildir.³⁵

B. Sahâbenin Hadis Rivâyeti Karşındaki Tutumu/Hadis Rivâyetindeki Titizliği

Sahâbe, Hz. Peygamber döneminden itibaren sürekli artarak devam eden hadis rivâyeti karşısında hadis usulünün ilk nüveleri olarak kabul edilebilecek bir takım uygulamalarda bulunmuşlardır. Hadis rivâyeti başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri tarafından kontrol edilmiş ve bu konuda çeşitli önlemler alınmıştır. Sahâbiler hadis rivâyetinde şahit istemek, yemin ettirmek, râvilerin hâfızasını kontrol etmek, hatalı rivâyetlere müdahale etmek ve az hadis rivâyet etmeye özendirmek şeklinde özetleyebileceğimiz bir takım önlemler almışlardır.³⁶

³⁴ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.44.

³⁵ Görmez, Mehmet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, s.60-61.

³⁶ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.116.

1. Şâhit İstemek

Sahâbe bir haberin doğruluğunu anlamak için iki ya da daha çok râvî tarafından rivâyet edilmiş olmasına dikkat etmiştir. Herhangi bir sahâbi hadis naklettiğinde, bununla bir hüküm verilmesi gerekiyorsa, haberi rivâyet edenden, hadisi kendisi gibi bilen ikinci bir şâhit getirmesi istenmiş, eğer şahit getirememiş ise yemin teklif edilmiştir. Şayet bunlardan hiçbiri yoksa bu durumda rivâyet kabul edilmemiştir.³⁷ Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in nineye mirastan altıda bir hisse verdiğini bildiren Muğire b. Şu'be'den (öl. 50/670) şâhit getirmesini istemiş, o da Muhammed b. Mesleme'ye şahitlik yaptırmıştır.³⁸ Hz. Ömer de bu uygulamaya başvurmuştur.

2. Yemin Teklif Etmek

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Aişe, Ebû Hureyre'nin bazı rivâyetlerini kabul etmemişlerdir. Hz. Ali de hadis rivâyetini teşvik etmesine rağmen, yine de ihtiyatlı davranarak bazen hadis riâyet edene yemin ettirmiştir. Hz. Ali, konuyla ilgili şöyle demiştir: *"Andolsun, gökten düşerek ölmem bana Peygamber'in dilinden yalan uydurmaktan daha sevimlidir."*³⁹

3. Hatalı Rivâyetlere Müdahale Etmek

Hadis rivâyet eden sahâbiler sürekli birbirlerini kontrol etmişler, kendi işittiklerinin aksine ya da eksik veya fazla söyleyen birini duyduklarında hemen ikaz edip düzeltme yoluna gitmişlerdir.⁴⁰ Nitekim Ebû Hureyre'nin cennet ve cehenneme dair rivâyet ettiği uzunca bir hadisi, Ebû Sâid el-Hudrî (öl. 64/683) hiçbir müdahale etmeden sonuna kadar dinlemiş, ancak hadisin son cümlesinde yer alan "bunların hepsi ve bir o kadarı senindir" sözüne gelince, kendisi "bunların hepsi ve daha on misli senindir" şeklinde bildiğini söylemiştir.⁴¹

Abdullah b. Ömer'in *"Ölü, ailesinin arkasından ağlaması sebebiyle azap görür"* şeklindeki hadisi rivâyet ettiğini işiten Hz. Aişe, buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Allah, Abdullah b. Ömer'e selamet versin, yemin olsun ki, Hz. Peygamber ölünün arkasından ağlamaktan dolayı onun kabir azap göreceği konusunda hiçbir söz söylememiştir. Hz. Peygamber kâfirin ailesinin ağlaması sebebiyle Allah'ın kabirde azabını arttıracaklarını söylemiştir. Kur'an size yeter, bakınız! "Hiçbir kimse başkasının günahını yüklenemez"⁴² buyurulmaktadır."⁴³ Bunun üzerine İbn Ömer'in bu söze karşılık cevap vermediği de zikredilmektedir. Ancak burada Hz. Aişe, İbn Ömer'i yalan söylemekle itham etmemiş, sadece yanlış olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁴⁴ Hz. Aişe'nin hadis rivâyetinde bazı sahâbileri tashihi meşhurdur. Hz. Aişe, Ebû Hureyre'nin de birçok rivâyetine müdahalede bulunmuş, onları düzeltme yoluna gitmiştir.

4. Az Hadis Rivâyet Etmeye Özendirmek

Bazı sahâbiler hata yapma endişesinden dolayı hadis rivâyetinden kaçınmış, mümkün olduğu kadar az rivâyet etmeye çalışmışlardır. İlk Müslümanlardan olan Sa'îd İbn Zeyd'in neredeyse hiç hadis rivâyet etmediği nakledilmiştir.⁴⁵

Enes b. Mâlik de şöyle demiştir: *"Hata yapmaktan endişe etmeseydim, size Resûlullah'tan (s.a.v.) duymuş olduğum bazı şeyleri rivâyet ederdim."*⁴⁶ Yine Enes bir hadisi rivâyet edip bitirdiğinde *"ev kemâ kâl"* (...veya Hz. Peygamber'in buyurduğu gibidir) demeyi

³⁷ Accâc el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, s.116-117.

³⁸ Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.116-117.

³⁹ Buhârî, "Menâkib", 25.

⁴⁰ Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.119.

⁴¹ Buhârî, "Ezân", 129.

⁴² el-İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; ez-Zümer, 39/7.

⁴³ Buhârî, "Cenâiz", 33.

⁴⁴ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.119.

⁴⁵ İbn Mâce, "Mukaddime" 25.

⁴⁶ İbn Mâce, "Mukaddime" 3.

âdet edinmişti.⁴⁷

Hız. Ömer de sahâbeye hadis rivâyetini azaltmalarını tavsiye etmiş hatta bu konuda oldukça sert bir tutum göstermiştir. Hız. Ömer'in son derece titizliğinin yanı sıra Hız. Peygamber'den sonra sadece on üç sene yaşamış olmasına rağmen, hadis kitaplarında ondan pek çok hadis rivâyet edilmiş olması, onun rivâyete tamamen karşı olmadığını, ancak bu işin öneminden dolayı dikkatli davrandığını göstermektedir.⁴⁸ Genelde de sahâbenin hadis rivâyetini azaltma yönündeki tavırlarının temel sebebi hadiste yanlış rivâyette bulunmalarını içindir.

C. Sahâbe Döneminde Hadislerin Yayılması

Hız. Peygamber'in çevresini oluşturan sahâbe onun Kur'ân-ı Kerim'i açıklayan, hükümlerini uygulayan söz ve fiillerine, bunun yanı sıra emir ve yasaklarına, nasihat ve tavsiyelerine büyük ilgi duymuşlardır. Bu ilgi onları hadis öğrenmeye sevk etmiştir. Onlar, sünneti aksettiren hadisleri büyük bir şevkle öğrenmişlerdir. Hız. Peygamber'in bir sözünü işiten, herhangi bir davranış veya hareketini gören sahâbî, işittiğini veya gördüğünü iyice öğrenmiş, kendi aralarında müzakere yoluyla başka sahâbîlere de nakletmişlerdir. Sahâbenin bu tutumu hadislerin aralarında yayılmasını sağlamıştır. Hız. Peygamber'in ebedî hayata göç etmesinden sonra İslâm fütühâtının genişlemesiyle yeni meseleler ortaya çıkmaya başlayınca hadise ihtiyaç daha da artmıştır. Genişleyen İslâm âleminin meselelerini çözüme bağlayacak esaslar gerektiğinde, ilk başvurulacak kaynak Kur'ân-ı Kerim ve sonra hadisler olmuştur. Böylece sahâbenin günlük hayatının safhalarında uygulamak maksadıyla öğrendikleri hadislerin rivâyet edilmesi zamanla zaruri hale gelmiştir. Bu zarurete tâbiilerin, Hız. Peygamber'den öğrendiklerini kendilerine nakletmeleri için ısrarlı bir şekilde istekte bulunmaları eklenince sahâbe bildiklerini rivâyet etmeye başlamıştır. Onların bu faaliyeti hadislerin kaybolmadan tâbiiler aktarılması neticesini vermiş⁴⁹, hadislerin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır.

Sahâbe hadisleri rivâyet konusunda gösterdiği üstün azim ve gayreti hadislerin yayılması konusunda da göstermiştir. Ebu Zerri'l-Gıfârî bu duruma işaretlerle şöyle demiştir: *"Kılıcı (beni öldürmek için) şuraya dayasanız, ben de Allah Resûlünden işitmiş olduğum bir sözü siz işinizi tamamlayınca (başımı kesinceye) kadar tebliğ etmeye vakit bulacağımı bilesem o sözü size mutlaka yetiştirirdim"*⁵⁰

Bu azim ile sahâbe Hız. Peygamber'den görüp işittiklerini veya görüp işitenlerin nakletmesiyle öğrendiklerini yaymak hususunda âdeta yarışmışlardır. Kendi bilmediklerini bilene sorup öğrenmek için uzun mesafeleri hiçe sayarak çetin ve yorucu yolculuklar yapmışlardır.⁵¹ Hadis öğrenme, bilinen bir hadisi tashih etme amacıyla gerçekleştirilen bu yolculukların da hadislerin yayılmasında önemli bir rolü olmuştur.

D. Sahâbe ve Hadislerin Yazılması

Hadis tarihinde sahabe devrinin en önemli hareketi hadis rivâyetinin yanında hadislerin yazılıp yazılmaması meselesidir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdu'l-İlm* isimli eseri bu hadislerin ele alındığı müstakil ve kıymetli bir çalışmadır. Bazı hadislerde hadislerin yazılmasına müsaade edilmekte, bazı hadisler de ise hadis yazımı yasaklanmaktadır.

Hadis Yazımının Yasaklandığı rivâyetlerden bazıları;

1. Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Hız. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Benden Kur'ân dışında hiçbir şey yazmayın. Kim benden bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benim sözlerimi rivâyet edin, bunda bir sakınca yoktur..."⁵²

2. Başka bir rivâyette Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: "Hadisleri yazmak için Hız. Pey-

⁴⁷ İbn Mâce, "Mukaddime" 4.

⁴⁸ Karataş, Mustafa, *A.g.e.*, s.121.

⁴⁹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.336-337.

⁵⁰ Buhârî,

⁵¹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.337-338.

⁵² Muslim, "Zuhd", 72.

gamberden isizn istedim/istedik, fakat izin vermedi”⁵³

3. Ebû Saîd el-Hudrî’ye “bize hadis yazdır” dendiğinde o şöyle cevap vermiştir: “Onu, okuyacağınız Mushaflar haline mi getireceksiniz? Peygamberimiz (s.a.v.) bize anlatıyor, biz de ondan ezberliyorduk. Bizim peygamberimizden ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin!”⁵⁴

4. Zeyd b. Sâbit’ten de Resûlullah’ın (s.a.v.) hadis yazımını kendilerine yasakladıklarına dair bir rivâyet gelmiştir.

Hadislerin Yazımına izin verilen bazı rivâyetler;

1. Abdullah b. Amr, Resûlullah’a (s.a.v.) “Senden işittiklerimi yazabilir miyim?” demişti o da izin vermişti: “*Hem kızgın hem de sakin olduğunuz halde sizden yazayım mı?*” diye ikinci kez sorduğunda: “*Evet her iki durumda da sadece gerçeği söylerim!*” buyurmuştu.

2. Ebû Hureyre şöyle demişti: “Hz. Peygamber’in sahâbileri arasında Abdullah b. Amr hariç benden daha çok hadis bilen hiç kimse yoktu. Çünkü o yazdı ben ise yazmadım.”

3. Hz. Peygamber, hadisleri ezberleyememekten şikayet eden bir şahsa “sağ elinden yardım al” buyurarak yazmaya teşvik ettiği rivâyet edilmektedir.⁵⁵

4. Hz. Peygamber (s.a.v.) hicrî 8. Yılda Mekke’yi fethederken bir hutbe okumuştur. Yemenli bir sahâbî olan Ebû Şâh Hz. Peygamber’den bu hutbenin yazılıp kendisine verilmesini istemiş, Hz. Peygamber de “*(Hutbeyi) Ebû Şah için yazın!*” buyurmuştu.

5. Hz. Peygamber bizzat Amr b. Hazm ve başka sahâbiler için zekat miktarlarını içeren sahifeler yazdırmıştır.

Görüldüğü gibi, hadislerin yazılıp yazılmayacağı konusunda ihtilâflı haberler bulunmaktadır. Söz konusu haberler arasında sadece Ebû Şâh ile ilgili hadisin tarihi bilinmektedir ki o da hicrî 8. Yılda Mekke’nin fethi sırasında gerçekleşmiştir. Bu bilgi, yazım izninin muahhar olduğu yorumlarına neden olmaktadır.

Sahâbilerin hadis yazmış olmaları, hadis sahifelerine sahip bulunmaları, hadislerin yazılması yasağının belli bir dönemsen sonra kalktığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Hadislerin yazılmasının önceleri yasaklanmış olmasının bazı sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bu sebepler arasında yazının gelişmemiş olması, o dönemde yazı bilenlerin azlığı, yazı bilenlerin vahiy kâtibi oldukları için hadisleri Kur’ân-ı Kerim’le karıştırma ihtimalleri zikredilmektedir.

Hadis yazımı ile ilgili bu rivâyetler şu şekilde uzlaştırılmaya çalışılmakta, hadis yazımı ile ilgili şu görüşler ileri sürülmektedir:

1. **Nesh Görüşü:** Hadislerin yazımını yasaklayan Ebû Saîd el-Hudrî hadisi, Kur’ân’ın nüzulü sırasında hadislerin Kur’ân’la karışacağı endişesi ile vârid olmuştur. Bu endişe ortadan kalktıktan sonra Hz. Peygamber hadislerin ezberlenmesinin zorluğunu da görerek hadislerin yazımına müsaade etmiştir. Bu görüşü ileri sürenler Hz. Peygamber’in vefatı sırasında bazı hususları yazdırmak üzere kağıt kalem istemiş olmasını delil olarak öne sürmektedirler.

2. **Özel İzin Görüşü:** Yazma izni, okuma ve yazması iyi olanlara verilmiştir. Hz. Peygamber’in Abdullah b. Amr’a hadisleri yazmaya izin vermesi onun okuma ve yazmasına güvenmesinden dolayıdır. Diğer bazı sahâbilerin hata yapmalarından korktuğu için onlara yazmayı yasaklamıştır. Bazı âlimler ise hıfzına güvenmeyen kimselere yazma izni verildiği görüşündedirler. Ancak Hz. Peygamber’in vefatına yakın yazmak için sahife istemesi ve vakia olarak birçok vesika yazdırması ve yazılmasına müsaade etmesi mutlak olarak hadis yazımına izin verildiği anlamına gelir. Bu durum izin yasağının veya yasağın belirli kesimlere özel olduğu yorumlarını olumsuz etkilemektedir.

3. **Hadisleri Âyetle birlikte yazmanın yasaklandığı görüşü:** Bu görüşe göre hadis yazım yasağı hadislerin Kur’ân âyetleriyle aynı sayfaya yazılmasının nehyedilmesi yönündedir. Hadis yazımı, Kur’ân ve hadis aynı sayfaya yazıldığında birbirine karışabileceği için yasaklanmıştır. Ancak Abdullah b. Mes’ûd gibi bazı sahâbilerin Mushafların kenarına bazı âyetlerin tefsirlerini yazdıkları dikkate alınırsa bu görüş doğru gözükmemektedir.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Taykîdu'l-İlm*, s.32-33.

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *A.g.e.*, s.36-37.

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Taykîdu'l-İlm*, s.65.

4. **Kur'ân-ı Kerîm'i İhmâl Etme Düşüncesi:** İnsanların hadislere yönelerek Kur'ân'ı ihmâl edecekleri endişesi de hadis yazımının yasaklanma sebepleri arasında zikredilmektedir. Böyle bir ihmâl söz konusu olmadığında doğal olarak yasak da söz konusu olmayacaktır.

5. Hadislerin yazılması kesin bir şekilde ve herkese yasaklanmış olsaydı sahâbiden bazılarının ve daha sonra gelen neslin hadisleri yazmaları asla söz konusu olmayacaktı. Sahâbe yazma yasağına sebep teşkil eden endişeler ortadan kalktığına hadisleri yazmakta bir sakınca görmemişlerdir.

6. Hadisleri yazmanın hadis hıfzını zayıflatması, hadis yazılı evrakın ehil olmayanların eline geçmesi, kitaplarda tahrifat yapılma korkusu gibi endişeler de sahâbe ve sonraki dönemlerde hadislerin yazılmasına karşı çıkanların ileri sürdükleri sebeplerdendir.⁵⁶

7. Bazı vahiy kâtiplerinin kendilerine, kâtiplik yaptıkları sürece konmuş olan hadis yazma yasağı onlar tarafından ömür boyu sürecek bir yasak olarak değerlendirilmiş olabilir.

8. O günkü toplumda yazılı kültür değil, sözlü kültür hâkimdi. Hâfıza yazıdan daha sağlam görülmekte, bilgi kitapta değil, hafızalarda muhafaza edilmekte ve hafızda bulunan ilme önem verilmekteydi. Bu yüzden hadis yazımına karşı olan veya yazdıklarını imha eden çok sayıda kişi bulunmaktadır.

9. Yazılanlara güvenip ezberlemenin terkedileceği endişesi. Mesrûk, Hâlid el-Hazzâ ve Âsım İbn Damra gibi zatlar, hadisleri ezberlemek için yazıyor, ezberledikten sonra yazdıklarını imha ediyorlardı.

10. Yazılan hadislerin ehil olmayan kimselerin eline geçip, tahrif etmeleri endişesi. Bu endişeyle ömürlerinin son demlerinde kitaplarını imha ettirenler görülmüştür. Evzâi, (öl. 157/774) bu kaygıları şöyle dile getirmişti: *"Bu ilim (hadis) insanlar birbirlerinin ağzından alıp müzakere ettiklerinde şerefli bir şeydi. Kitaplara geçince nuru gitti ve ehil olmayanın eline geçti"*⁵⁷

Hadis yazımını yasaklayan ve izin veren hadislerin önemli bir kısmı üzerine hüküm binâ edilemeyecek kadar zayıf hadislerdir. Hadis yazımını yasaklayan haberlerin hepsi sahih olarak değerlendirilse dahi, Kur'ân ve sünnetin genel ilkelerini, Hz. Peygamber'in umûmî tavrını ve amacını esas alarak bunun sürekli bir yasak olmadığı rahatlıkla söylenebilir.⁵⁸

Hadis yazma yasağı ilgili hadisin daha önce vârid olduğunu kabul edecek olursak Hz. Peygamber, önceleri, Kur'ân-ı Kerîm'in ihmâl edilmemesi görüşünü esas alacak olursak bu endişenin söz konusu olabileceği dönemde hadislerin yazılmasına izin vermemiştir. Klasik dönem hadis âlimleri daha çok nesh görüşünü benimsemişken, modern dönem hadis araştırmacıları daha çok Kur'ân'ı ihmâl etme düşüncesi üzerinde durmuşlardır. Hz. Peygamber'in hadis yazımına izin vermemesi üzerine sahâbeden bazıları hadisleri ezberlemiş, ezberinden rivâyet etmiştir. Sahâbilerin hepsinin kültür seviyesi ve öğrendiği hadisleri hıfzetme derecesi bir değildir. Aralarında yazı bilenler de son derece azdır. Bütün bu sebeplerle sahâbilerden çoğunun hadisleri yazmadıkları görülür. Hadisleri yazmayan sahâbilerin bir kısmı hadislerin ezberden nakledilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Sahâbeden yazı bilenler öğrendikleri hadisleri yazmaya başlamışlardır. Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdullah, Ali b. Ebî Tâlib, Enes b. Mâlik gibi tanınmış sahâbilerin hadis yazdıkları bilinen bir gerçektir.⁵⁹

Hadis tarihinde her ne kadar hadislerin yazımına yönelik birçok izah ve tartışmalar yapılmışsa da vâkıa olarak sahâbe tarafından hadisler yazılmıştır. Rivâyetlerden ve sonraki yazılı vesikalardan hareketle bir tespitte göre sahâbeden 50'den fazla kişi hadis yazmıştır.⁶⁰

E. Sahâbeye Ait Hadis Sahifeleri

Hz. Peygamber devrinde bazı sahâbiler Hz. Peygamber'den duyduklarını yazmışlar ve böylece ilk hadis belgeleri olarak bilinen hadis sahifeleri oluşmuştur. Ancak bu dönemde

⁵⁶ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.75-76.

⁵⁷ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.75-76; Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.80-81; Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.113-115.

⁵⁸ Görmez, Mahemet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, s.51-52.

⁵⁹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.337.

⁶⁰ A'zamî, Mustafa, *Dirâsâtun fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, s.92-142.

sistematik ve düzenli bir hadis yazımı görülmediği için hadislerin büyük çoğunluğu ezber yoluyla ve sözlü olarak bir sonraki nesle aktarılmıştır.⁶¹ Bazı sahâbilerin Hz. Peygamber'den işiterek yazıya geçirdikleri yazılı belgelere sahife adı verilmektedir. "Sahife", genellikle Peygamber (s.a.v.), ashâbı ve tâbiün devrinde yazılmış olan küçük çapta ve az sayıda hadis ihtivâ eden hadis mecmualarına verilen bir isimdir.⁶² Sahifelerin önemli bir kısmı sahabe tarafından yazılmıştır. Sahâbî sahifeleri sahâbilerin kendi özel gayretleriyle ve kendileri için yazdıkları fazla hacimli olmayan kayıtlardan ibarettir. Muhtemelen onlar hadisleri daha iyi ezberleyebilmek için yahut da ilerleyen zamanlarda hatırlayabilmek için yazmışlardır.⁶³

Günümüze ulaşmamış olsa da bu sahifelerin varlığından rivâyetler aracılığıyla bilgi edinebilmekteyiz. Orijinal olarak günümüze kadar gelebilmiş en eski hadis mecmuası olan Hemmâm b. Münebbih'in *Sahife'si* Ebû Hureyre'nin kendisine yazdırdığı hadislerden 138 tanesini bir araya getirmiş ve bu sahife bize onun öğrencisi Ma'mer b. Râşid vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu sahifenin hicrî I. Asrın ortalarında derlenmiş olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁴ *es-Sahifetu's-Sahîha* olarak adlandırılan bu sahife *Sahifetu Hemmam* olarak da isimlendirilmiştir. Yakın dönem hadis tarihi açısından bu sahifenin bulunarak neşredilmiş olması, hadislerin ilk iki asırda yazılmadığı ve şifâhî olarak nakledildiği iddialarını kökten reddetmektedir.

Birçok sahâbî onun hadislerini çeşitli vesilelerle kaydetmişlerdir. Sahâbilerden bazıları bir veya birkaç hadis naklederken bazı sahâbiler kaydettikleri hadislerle birer sahife oluşturmuşlardır. Sahâbiye ait sahifelerden bazıları şunlardır:

1. Abdullah b. Amr el-Âs Sahifesi (es-Sahifetu's-Sâdika)
2. Semûre b. Cündeb Sahifesi
3. Sa'd b. Ubâde Sahifesi

Hadislerin yazıya geçirildiği dönemde, sahife sahibi oldukları veya kendilerinden hadis alındığı tespit edilen diğer sahâbilerden bir kısmı şunlardır:

Ebû Bekr es-Sıddîk (öl. 13/671), Ebû Bekre es-Sakafî (öl. 13/634), Ömer b. el-Hattâb (öl. 23/643), Abdullah b. Mesûd (öl. 32/652), Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/660), el-Muğîre b. Şu'be (öl. 50/670), Ebû Eyyüb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (öl. 52/672), Âişe (öl. 58/677), Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687), Abdullah b. Ömer (öl. 74/693), Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), Câbir b. Abdillâh (öl. 74/693), Ebû Şâh, Ebû Ümâme (öl. 81/700), Abdullah b. Ebî Evfâ (öl. 87/706), Enes b. Mâlik (öl. 93/711).⁶⁵

F. Rivâyet Ettikleri Hadis Sayısına Göre Sahâbiler (Muksirûn-Mukillûn)

Hadis rivâyeti konusunda sahâbeye baktığımız zaman kimilerinin çok, kimilerinin az sayıda hadis rivâyetinde bulunduğunu, bazı sahâbilerin hiç hadis rivâyet etmediğini görmekteyiz. Hatta bazı sahâbiler Hz. Peygamber ile 23 yıl birlikte yaşamış olmasına ve birçok hadis işitmesine, pek çok sünnete şahit olmasına rağmen -muhtemelen Hz. Peygamber'e yanlış bir şey nispet etme endişesiyle- bildiklerini nakletmemiştir. Aynı endişe sebebiyle İbn Mesûd da Hz. Peygamber'den işittiği birçok hadisi ona izafe etmeden kendi sözleriymiş gibi nakli tercih etmiştir.⁶⁶

Sahâbe isimlerini ve biyografilerini veren kitaplara bakıldığı zaman, sahâbî olup olmadıkları tartışılanlar ve çocuklar dâhil olmak üzere kendisinden bahsedilen sahâbe sayısı İbn Hacer'in sahabe biyografisi el-İsâbe'ye göre 12.295'tir.⁶⁷

Yukarıda ifade edilen sahâbe sayılarına rağmen Hz. Peygamber'den hadis naklettiği kaydedilen sahabe sayısı oldukça azdır. Örneğin İbn Hazm'ın *Kitâbu'l-A'dâd*'ında 1002 sahâbe, adının geçtiği tespit edilmiştir. Hâkim en-Neysâbüri, hadis nakleden sahâbî sayısının 4000 olduğunu söylerken, Zehebî, bunların muhtemelen 1500 olduğunu, 2000'i geçme-

⁶¹ Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.27.

⁶² Sıddîkî, M. Zübeyr, *Hadis Edebiyatı*, s.35.

⁶³ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.47.

⁶⁴ Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı*, s.28.

⁶⁵ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.90.

⁶⁶ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.46.

⁶⁷ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.44.

yeceğini belirtmiştir.⁶⁸

İbn Hacer'in verdiği rakamı dikkate alacak olursak yaklaşık 13.000 ismi bilinen sahabeden 1.300'ü hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu sahâbilerden 800'ü bir ile dokuz arasında hadis rivâyet etmiştir. Geriye kalan 300 sahâbînin on ve daha fazla hadis rivâyet ederek bu işle meşgul oldukları söylenebilir. Bunlardan 7 kişi 1000'in, 4 kişi 400'ün, 27 kişi 100'ün ve 194 kişi de 10'un üzerinde hadis rivâyet etmiştir. Şu halde Hz. Peygamber, hadis ve sünneti hakkında rivâyetleri ile bizi bilgilendirecek, diğer bir ifadeyle telakki ve anlayışlarına başvurucağımız sahabe sayısı ancak 232 kişi dolaylarındadır.⁶⁹

1. Muksirûn

Bazı sahâbiler Hz. Peygamberden çok sayıda hadis nakletmişken bazıları az rivâyet etmişlerdir. Hadisçiler, sahâbîleri rivâyet ettikleri hadis sayısına göre sınıflandırmış ve bin hadisten fazla rivâyet eden sahâbîlere "muksirûn"; bin hadisten az rivâyet edenlere ise "mukillûn" ismini vermişlerdir.⁷⁰

Muksirûn ve Mukillûn ayırımında genellikle Bakî b. Mahled ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'leri esas alınmıştır. Bakî b. Mahled'in eseri günümüze ulaşmadığı için Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine göre sahâbenin rivâyet ettiği hadis sayısı tespit edilebilirliği açısından bu konuda esas alınmaya daha uygun görünmektedir. Bu iki Müsned müellifine göre muksirûn ve mukillûn olan sahâbenin isim ve rivâyet ettikleri hadis sayısı şu şekildedir:

MUKSİRÛN		
Sahâbî İsmi	Bakî b. Mahled	Ahmed b. Hanbel
1 Ebû Hureyre (öl.57/676)	5374	3878
2 Abdullah b. Ömer (öl.74/693)	2630	2028
3 Enes b. Mâlik (öl.93/711)	2286	2464
4 Hz. Âişe (öl.57/676)	2210	2433
5 Abdullah b. Abbas (öl.68/687)	1660	1709
6 Câbir b. Abdillâh (öl.80/699)	1540	1215
7 Ebû Said el-Hudrî (öl.74/693)	1170	964

2. Mukillûn

Sahâbe arasında Hz. Peygamber hayatta kaldığı müddetçe onun yanından hiç ayrılmayanlar bulunduğu gibi, onunla sohbeti kısa sürenler de olmuştur. Bu durum tabii olarak Hz. Peygamber'e ait söz ve fiillerden, bir sahâbînin bildiğini diğer sahâbînin bilmemesi neticesini doğurmuştur. Esasen Hz. Peygamber'in sohbet halkalarında yetişmiş olan sahâbîlerin tamamının aynı seviyede hadislerle meşgul olduğu söylenemez. İlimle uğraşan sahâbîlerin sayısı sahâbe sayısına nisbetle oldukça azdır. Bu da tabii bir durumdur. Kendilerinden bize hadis rivâyet edilen sahâbîlerin sayısı da toplam sahâbe sayısının çok altındadır.

Bakî b. Mahled'in günümüze ulaşmamış olan Müsned'i esas alınarak kendilerinden 1000'den az hadis rivâyet eden sahâbîler mukillûn olarak isimlendirilirler. Mukillûn arasında 848 hadisle Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652) birinci sırada, 700 hadisle Abdullah b. Amr ikinci sırada, 537 hadisle Hz. Ömer üçüncü sırada yer almaktadır. Ali b. Ebî Tâlib'ten 536 hadis nakledildiği belirtilir. Öte yandan Bakî b. Mahled'in Müsned'ine göre Hz. Ebûbekir'den 142 ve Hz. Osman'dan 146 hadis rivâyet edilmiştir.⁷¹

Mukillûn'dan olan Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin az hadis rivâyet ettiği düşünülmemelidir. Çünkü sahâbeden 1000'in üzerinde hadis rivâyet eden sadece yedi kişi bulunmaktadır. Hadis rivâyet eden tüm sahâbîlere oranla onların rivâyet ettikleri hadisler muksirûnun hemen sonrasında gelmektedir. Diğer sahâbîlerin

⁶⁸ Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.147.

⁶⁹ Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s.25.

⁷⁰ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.268.

⁷¹ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.54.

tamamı mukillun olarak isimlendirilen bin hadisin altında hadis rivâyet eden sahâbilerdir. Burada esas tartışılan konu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi Hz. Peygamber'in yanında uzun süre bulunan sahâbilerin, Hz. Peygamber'in yanında daha az bulunan (örneğin Ebû Hureyre gibi Hz. Peygamber'in yanında sadece 4 yıl bulunan) sahâbilerden daha az hadis rivâyetinde bulunmuş olmalarıdır. Bu durum sahâbilerin farklı sayıda hadis rivâyet etme sebepleri üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır.

Bilindiği gibi sahâbenin hepsi Hz. Peygamber'le ilgili hatıralarını çevresindekilere muhtemelen anlatmışlardır. Ayrıca, ilgili haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, bir kısım sahâbî sadece kendi görüp işittiklerini değil, başka sahâbilerin görüp işittiklerini de onlardan öğrenip anlatma yoluna gitmişti. Onların içinde hadis rivâyet sorumluluğunu üstlenme cesaretini kendinde bulamadığı için hiçbir şey nakletmek istemeyen veya bunu gerektiğinde yapanlar olduğu gibi, kendisini özellikle bu işe vermiş olanlar da vardı. Bunlara bir de, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kısa veya uzun süre yaşamış olma, devlet görevi gibi belli bir işte çalışma ve dolayısıyla zaman bakımından az veya çok hadis rivâyet etme imkânı bulma hususunu da eklemek gerekir. Bu ve benzeri sebeplerle bütün sahâbilerin hadî rivâyetleri aynı sayıda olmamıştır.⁷²

1. Hz. Peygamber'in vefatından sonra daha uzun yaşayan sahâbiler daha fazla hadis rivâyet etme imkânı bulmuşlardır. Nitekim Muksiünden Ebû Hureyre ve Hz. Aişe, Hz. Peygamber'den sonra 48 sene yaşamışlardır. Muksiründen olan sahâbenin tamamı diğer sahâbilerle nispetle Hz. Peygamber'in vefatından sonra daha uzun yaşamışlardır.

2. Ebû Hureyre gibi bazı sahâbiler Hz. Peygamber'in yanında daha az kalmalarına rağmen Hz. Peygamberle birlikte buldukları zaman diliminde sürekli onu takip etmiş, ondan öğrenemediklerini diğer sahâbiler aracılığıyla elde etmişlerdir.

3. Ebû Hureyre nisbeten geç müslüman olmasına rağmen Suffe'de ikamet etmesi dolayısıyla Hz. Peygamber'in sürekli yakınında bulunmuştur. Hz. Aişe Resûlullah'ın eşi olması hasebiyle hadis rivâyet edenler içerisinde Hz. Peygamber'e en yakın olan sahâbidir. Abdullah b. Ömer gerek babasının gerekse kız kardeşi Hz. Hafsa'nın konumu nedeniyle sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunma imkânı bulmuştur. Enes b. Mâlik, küçük yaşta Hz. Peygamber'in hizmetine girmiş ve sürekli onunla yanı mekânı paylaşma imkânına sahip olmuştur.

4. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer gibi bazı sahâbiler devlet yönetimini üstlenmişlerdi.

5. Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Hureyre'nin de belirttiği gibi en çok hadis bilen sahâbilerden olmasına rağmen muksirün arasında yer alamamıştır. O görevi gereği daha çok Hicaz bölgesi kadar ilmi faaliyetlerin yoğun olmadığı Mısır'da ikamet etmekteydi.

6. Bazı sahâbiler daha fazla cihâd ile meşgul olmuş, bazı sahâbiler, Müslümanlar arasındaki içi kargaşada taraf haline gelmişlerdir. Dolayısıyla savaşla meşgul olan sahâbiler fazla sayıda hadis bilseler bile bunu sistemli bir şekilde aktaracak ortam bulamamışlardır.

7. Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656) gibi bazı sahâbiler ise bilinçli olarak hata yapma endişesi ve yanlış bir şeyi Hz. Peygambere nispet etme korkusuyla iyice ezberledikleri dışında hadis rivâyet etmemişlerdir.⁷³

G. Sahâbenin Adaleti ve Zabtı

Yukarıda sahâbenin faziletinden bahsetmiştik. Allah ve Resûlü'nün övüp râzı olduğu, can ve mallarını Allah ve Resûlü'nün yoluna adayan insanların, dinin bir temeli olan hadis rivâyetinde dürüst olmamaları bir çelişki olurdu. Burada elbette söz konusu olan hadis rivâyetidir. Onların bu konudaki dürüstlüklerinin ve âdil olmalarının onların hatasız ve günahsız oldukları anlamına gelmediğini eklemek gerekir.⁷⁴

Kur'an ve sünnetteki naslara dayanan muhaddisler ve Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, naklettikleri hadislerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşüne varmışlardır. Bu görüş, dört mezhep imâmı Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ile Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Yahyâ b. Mâin, Ali b.

⁷² Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.61.

⁷³ Kuzudüşli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.54-56.

⁷⁴ Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s.59.

Medinî Ebû Zur'a er-Râzî ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin tamamının dâhil olduğu cumhurun görüşüdür. Bazı âlimler bu konuda ümmetin icmânının bulunduğunu belirtmişlerdir.⁷⁵

H. Peygamber'in söz ve davranışlarının doğru bir şekilde zabtı, hıfzı ve düzgün bir şekilde nakledilmesi, sahâbenin çok gayret sarfettiği bir hizmet alanıydı. Onların zaman zaman H. Peygamber'e sordukları sorular, kavrayamadıkları bazı konularda ona yaptıkları müracaat, iç yüzünü idrak edemedikleri, çeşitli hususlarda ona yönelttikleri eleştiriler ve özellikle H. Ömer'de görüldüğü üzere ortaya konulan ciddi itirazlar hep onu daha iyi anlayabilme adınaydı. Doğruyu tesbit ve hakikate ulaşabilmek amacıyla onlardan bazılarının gösterdiği hassasiyet her türlü takdirin üzerindedir. Özellikle fakih ve müctehid olarak bilinen sahâbiler, H. Peygamber'in müsamaha ile karşıladığını gördükleri için eleştirel bir ruhla birbirlerine itiraz etmekten, hatta gerektiğinde sert eleştiriler yöneltmekten dahi çekinmemişlerdir.⁷⁶

Sahabe yeri geldiğinde birbirinin eksikliğini tamamlamış, yanlışlarını düzeltmiş, hatta hatasını vurgulamak adına tenkitte bulunmuşlardır. Bunu yaparken onların gayesi, Kur'an ve H. Peygamber'in yanlış anlaşılıp, yanlış öğretilmesinin engellenmesinden başka bir şey değildi.⁷⁷ Bu noktada bazı sahâbilerin rivâyetlerinde zabt problemi bizzat sahâbenin tespitiyle söz konusu olmuştur.

H. Aişe sahâbeye itiraz ve onların yanlışlarına yönelik düzeltmeleriyle meşhurdur. Bedruddin ez-Zerkeşi'nin (öl.794/1392) *el-İcâbe li-İrâdi Me'stedrekethû Aişe ale's-Sahâbe* isimli eseri özel olarak H. Aişe'nin sahâbeye yönelttiği itirazlara ayrılmıştır. Zerkeşi'nin bu eseri hem rivâyetlerin zabtında ortaya çıkan kusurların tespitinde, hem de metin tenkidi açısından oldukça önemli bir çalışmadır.⁷⁸

H. Aişe, kendisine aktarılan bazı rivâyetleri duyar duymaz, tespit ettiği zabt kusurlarına derhal itiraz etmiş, gerek râvîlere gerek rivâyetlere eleştiriler yöneltmiştir. H. Aişe râvîlere ve rivâyetlere yönelik eleştiri ve düzeltmeleri yaparken, Kur'an, sünnet, hadis, akıl, tarih ve Arap Dili ve mantık gibi kriterlerden birine veya aynı anda bir kaçına dayanmıştır.⁷⁹

H. Aişe'nin râvîlere yönelik kullanmış olduğu şu ifadeler aynı zamanda sahâbede bulunan zabt problemini de göstermektedir: "Kim şöyle haber verirse yalan söyler", "yalan söylüyor", "O yalan yanlış söylemiş", "yanıldı veya unuttu", "kulak hata eder", "iyi ezberlememiş", "yanlış işitmiş, yanlış nakletmiş", "hadisin evvelini haber vermiş", "mesele, onun dediği gibi değildir", "insanlar ne kadar da çabuk unutupuyorlar", "Ne kötü söyledin", "iyi yapmamışsın, ne kötü yapmışsın". Tüm bu tenkit ifadeleri unutmama, hata, galat, vehim, eksik işitme, eksik nakletme, doğru işitmeme, iyi bellemememe, kastı anlayamama, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe, yanlış söyleme gibi beşer olmanın tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan zabt kusurlardır. H. Aişe'nin yukarıda "yalan söylüyor" şeklindeki ifadesi, sahâbenin rivâyet konusunda bilinçli bir yalanını değil, bu konudaki hatasını, yanlışını ortaya koymak için kullanılmıştır.⁸⁰

Başta H. Aişe, H. Ömer, H. Ali, İbn Abbas ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbiler olmak üzere gerek tâbiünden, gerekse daha sonraki hadis ve fıkıh âlimlerinin rivâyetlere yönelik itiraz ve tenkitleri hiçbir zaman H. Peygamber'e, bir bilgi kaynağı olarak sünnete veya topyekün ilmi bir disiplin olarak hadise karşı olumsuz bir tavır değildi. Onların itirazları, râvîlerin hata ve vehme düşerek H. Peygamber'e nispet ettikleri yanlış rivâyetlere ya da haberlere yönelikti.⁸¹

H. Sahâbede Hadis ve Sünnetlerin Farklı Anlaşılması

Sahâbenin hepsinin hadis ve sünneti aynı şekilde anladığını söylemek mümkün değildir. Çünkü öncelikle sahâbe çocuktan yaşlıya, kadından erkeğe, bedeviden medenîye, köle ve cariye'den efendiye, zenginden fakire, az bilgiliden çok bilgiliye, Arap'tan Acem'e, farklı dil,

⁷⁵ Efendioğlu, Mehmet, "Sahabe" mad., *DİA*, XXXV/495.

⁷⁶ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.47-48.

⁷⁷ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.48.

⁷⁸ Zerkeşi, H. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler, (çev. Bünyamin Erul), s.

⁷⁹ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.49.

⁸⁰ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.49.

⁸¹ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.49.

din, sosyal çevre ve kültürlerden gelenlere varıncaya kadar çeşitli bir topluluktur. Her birinin yaşı ve Hz. Peygamber ile sohbet süresi aynı olmadığı gibi, ondan duyduğu, gözlemediği hadis ve sünnet de aynı değildi. Dinleme, anlama, kavrama, zabt, hıfz zekâ ve muhâkeme gücünde de farklılıkları olması kaçınılmazdı. Çocukluğundan beri onunla yaşayanlar olduğu gibi, onunla fazla uzun süre beraber olamayanlar da vardı. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı her sahâbî hadisleri yetiştirme tarzı, mizaç, zevk, kabiliyeti, hafızası ve kavrayışı ölçüsünde anlamaktaydı.⁸²

Hadis rivâyetlerine baktığımız zaman her bir rivâyetin Hz. Peygamber'den işitilip nakledilen sözlerden ya da sahabenin gözlem ve tespitlerinden oluştuğunu görürüz. Bu noktada karşımıza nakledilen haberin Allah ve Resûlünden sâdır olmuş bir hadis mi, yoksa işiten veya gözlemleyen sahâbînin bir ifadesi yahut yorumu mu olduğu problemi çıkmaktadır. Burada dinleme ve anlama faaliyetinin, aslında bir değerlendirmeyi hatta yorumu da beraberinde getirdiği gerçeği unutulmamalıdır. Hadis ve sahâbenin hadis rivâyetini şöyle şekillendirebiliriz:

Anlatan (Hz. Peygamber) – Anlatılan (Hadis)

Dinleyen (Sahâbî) – Anlaşılan (Hadis/Yorum), Nakledilen (Rivâyet-Yorum)

Daha açık bir ifadeyle, bir sahâbî dikkatli bir şekilde dinleyip, doğru bir şekilde anlaması halinde hadisi aynen alıp, naklederken, kendi değerlendirmesi ve yorumunu katarak anlamaması halinde ise devreye yorum girmektedir. İşte sahâbînin işittiğini aynen değil de yorumlayarak anladığını nakletmesi durumu yorumun rivâyetleşmesi gibi bir problemi ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla nakledilen her bir rivâyetin ne kadarının hadis, ne kadarının yorum olduğu incelenmeli ve tespit edilmelidir.⁸³

Yaş, sohbet süresi, muhakeme gücü mizaç gibi farklılıkları sebebiyle dinleme ve anlamada sahâbenin hepsinin eşit seviyede bir anlayışa sahip olduğu iddia edilemez. Nitekim Hz. Aişe ile diğer eşler arasındaki, Hz. Ömer ile oğlu Abdullah arasındaki bariz fark hadis rivâyetlerinden anlaşılmaktadır. Bu nedenle aynı hadisi, aynı hutbeyi dinleyen her sahâbînin anlaması ile onu bir başkasına anlatımı farklılık arz etmiştir. Bununla sadece manâ ile rivâyet anlaşılmamalıdır. Anlatımda manânın muhafazası ile birlikte lafızların değişmesi demek olan manâ ile rivâyet kaçınılmaz bir durumdur ve hadisçilerin çoğu buna cevaz vermiştir. Ancak anlatımda sadece lafızlar değil, de muhteva değişiyorsa, anlatılanın (hadis) içermediği bir yargı veya sonuç anlatılan rivâyette karşımıza çıkıyorsa burada önce “rivâyetin yorumlaşması” ardından da yorumun rivâyetleşmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu durumda râvî, işittiğine yorum katarak yahut yorumladığı bu bilgiyi rivâyete dönüştürerek nakletmiş demektir. Aslında her ne kadar belli bir isnâd ile ve “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu” denilerek bir hadis formatında nakledilmiş olsa da aslında bu bilgi Hz. Peygamber'in söylediği bir hadis olmaktan çıkmış, sahâbînin kanaatini, değerlendirmesini veya yargısını taşıyan bir yorum halini almıştır. İşte tam bu noktada “hadis” kavramının tarifi yapılırken altı çizilen “Hz. Peygamber'e nizbet/izâfe edilen”⁸⁴ kaydının neden konulduğu daha kolay bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü her bir rivâyet aslında, Hz. Peygamber'e izâfe edilmiş bir ifade olup, söz konusu nispet çeşitli ölçülere göre güçlenir de “zann-ı gâlib” oluşursa, artık orada Hz. Peygamber'in söylediği kabul edilen bir hadis var demektir.⁸⁵

İ. Sahâbenin Hadis ve Sünnet Anlayışı

Hz. Peygamber'in muhatapları olan sahâbîlerden itibaren, hadis ve sünnetleri anlamada farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber'i dikkatle dinlemelerine, titiz bir şekilde izlemelerine rağmen aslında sahâbîlerin her biri, işittiği hadis ve şahit olduğu sünnetlerden kendisi ne anlamışsa onu nakletmiştir. Aynı mecliste bulunan farklı sahâbîlerin aynı hadisi farklı lafızlarla nakletmeleri, manâ ile rivâyetin tabii bir sonucu ise de, aynı hadisi değişik yargılarla nakledebilmeleri, farklı algılama ve anlamamanın en bariz göstergesidir.

⁸² Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.49.

⁸³ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.50.

⁸⁴ et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, s.17.

⁸⁵ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.50.

Sahâbî, naklettiği hadisi, kişisel yorumu, değerlendirmesi veya oradan çıkardığı belirli bir hüküm ya da neticeye çevirerek bazen “*kâle Resûlullh (s.a.v.)*” şeklinde, Hz. Peygamber’in orijinal lafzıymış gibi rivâyet edebilmiştir.⁸⁶

Aslında hadis ve sünnetin anlaşılmasında sahâbeden itibaren akılcı bir yaklaşımın varlığı inkâr edilemez. Nitekim Hz. Aîşe, Hz. Ömer ve İbn Abbas gibi sahâbilerden gelen rivâyetler, onların zaman zaman, işittikleri hadisleri anlama veya kabulde akli esas aldıklarını göstermektedir. Onlar Kur’ân’a vukûfiyetleri ve Hz. Peygamber’i yakından tanımaları ve güçlü muhakemeleri sayesinde, birçok yanlış anlayışı, tashih etmişlerdir. Nitekim Hz. Ali, “*İnsanlara bildiklerini rivâyet edin! Bilmediklerini de terkedin! (Aksi takdirde) Allah ve Resûlû’nün yalanlanmasını ister misiniz?*” derken, İbn Mesûd da “*Akıllarının almayacağı bir hadisi, herhangi bir topluluğa rivâyet etmen, onlardan bazıları için sadece fitne olacaktır!*” uyarısında bulunmuştur. Hz. Ömer ise, amel edilme durumu olmayan hadislerin rivâyet edilmesini yasaklamış, rivâyetlerin azaltılmasını, Kur’ân’a ağırlık verilmesini tavsiye etmiştir.⁸⁷

Sahâbenin sünnet anlayışında “zâhiri”, “fikhî” ve “ictihâdî” olmak üzere üç farklı yaklaşım görülmektedir:

1. Zâhiri Yaklaşım: Hz. Peygamber’in talimatını lafzî, tatbikatını ise şekli olarak anlayan sahâbilerin eğilimlerinde duygusal anlama egemendir ve bu sahâbiler için Hz. Peygamber’in “ne dediği” ve “ne yaptığı” sorularının cevabı sünneti ortaya koymaktadır. Şu var ki, her bir sahâbinin tavrına aynı anlamı yüklemek doğru olmayabilir. Özellikle İbn Ömer’in Hz. Peygamber’den gördüğü her şeyi taklit etme eğilimi, onun fiillerini, canlandırarak aktarmaya yönelik olup, bu tür davranışları sünnet olarak görmemektedir.⁸⁸

Örneğin Ebû Saîd el-Hudrî, vefat edeceğini anlayınca yeni bir elbise istemiş ve onu giydikten sonra “*Ben Resûlullah’ın (s.a.v.) ‘Ölü içinde öldüğü elbiseyle dirilir’ hadisini işittim*” demiştir. Hz. Aîşe, onun hadisi böyle anlamasını doğru bulmamış, bu hadisten kastedilenin giyilen elbise değil, kişinin ölüm esnasındaki ameli olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Hz. Aîşe hadise verdiği bu yorumu “*insanlar yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşroluncaktır*”⁹⁰ hadisiyle desteklemiştir.

Diğer bir örnek de Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği “Uğursuzluk evde, kadında ve attadır” hadisidir. Bu hadisi Hz. Aîşe duyunca şöyle demiştir:

“*Ebû Hureyre tam olarak ezberleyemedi. Allah Resûlû yahûdilerden bahsederek şöyle demişti: ‘Allah Yahûdileri helak etsin. Çünkü onlar ‘Şüphesiz uğursuzluk evde kadında ve attadır’ diyordular!’*”⁹¹

İbn Abbâs, Ebû Hureyre’nin “*Ateşte pişen şeyleri yemekten dolayı Abdest alınır*” şeklindeki hadisini rivâyet ettiğini duyunca, “*Şimdi sıcak sudan dolayı da abdest mi alacağız!*” diyerek rivâyet edilen hadisle amel etmeyi kabul etmemiştir.⁹²

Hadislerin bu şekilde zahiriyle anlaşıldığına dair örneklerden adı anılan sahâbilerin sürekli hadislerin zâhiriyle amel ettikleri ve hiçbir zaman hadislerin gayesine yoğunlaşmadıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Hadis ve sünneti bu şekilde anlamaya eğilimli olan sahâbilerin genel olarak hadis ve sünnetin anlaşılması konusunda hadisleri illetleriyle anlamaya çalışan sahâbilerden bir derece farklılık gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Bu eğilimde olan Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Ebû Zer, Ebu’d-Derdâ ve benzeri sahâbilerin en dikkat çekici özellikleri, hafızaları ile meşhur olmaları, çok sayıda hadis nakletmek suretiyle rivâyete ağırlık vermeleridir. Netice itibarıyla onlar Zâhirîlerin, sûfilerin ve senedini sahih gördüğü rivâyetleri tereddütsüz kabul eden hadisçilerin öncüsü haline gelmişlerdir.⁹³

2. Fikhî Yaklaşım: Hz. Peygamber’in “ne demek istediğini”, “neyi amaçladığını” tspit

⁸⁶ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.51.

⁸⁷ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.51.

⁸⁸ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.51.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 18.

⁹⁰ Muslim, “Cenne”, 56.

⁹¹ Tayâlisî, *Musned*, I/215.

⁹² İbn Mâce, “Tahâret”, 65.

⁹³ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.51-52.

etmeye çalışan fakih sahâbiler ise, sünnetlerin kaynağı ve bağlayıcı olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. Hz. Peygamberin beşerî, nebevî ve idârî uygulamalarını dikkate almışlar, gözettiği illet (gerekçe) ve maksatlara önem vermişler, sünnet-süreklilik ilişkisine itibar etmişler, hadiseleri cereyan ettiği ortam ve bağlam içerisinde değerlendirmişlerdir.

Fakîh sahâbiler, rivâyetin yanı sıra dirâyete önem vermiş, fikhî melekeleri ve muhakeme güçleri ile sünnetleri anlamaya, kavramaya çalışmışlardır. Hz. Âişe, Ümmü Seleme, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit, İbn Mesûd gibi sahâbiler, sünneti anlama yönteminin temellerini atarak sonraki nesillere önderlik etmişlerdir.

3. İctihâdî Yaklaşım: Özellikle sahâbî halifelerin yönetimde bulunmaları, Hz. Peygamber'in yönetici vasfını ve bu vasfıyla ortaya koyduğu birçok uygulamayı, daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına imkân vermiş, dolayısıyla onlar da, şartlara ve ihtiyaçlara göre daha serbest hareket edebilmişlerdir. Karşılaştıkları problemlere kendi içtihatlarıyla çözüm ürettikleri gibi, bazen Hz. Peygamber'in yapmadığı bazı yeni uygulamalar ortaya koymuşlar, bazen de değişikliklere gitmişlerdir.⁹⁴

Hz. Ebû Bekir'in "Lâ İlâhe İllallâh" dedikleri halde zekât vermeyenlere savaş ilân edebilmesi, Hz. Ömer'in atlar için de zekât almaya başlaması, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın temattu' haccından nehyetmeleri, Hz. Ali'nin içki cezasını artırması, Muâviye'nin Müslümanı kâfire vâris yapması şeklindeki içtihatları, onların daha geniş perspektiften baktıklarını, genel prensiplerden hareket ettiklerini göstermektedir. Onların bu icraatları ve içtihatları, hadis ve sünnetlerin zâhirine muhalefet gibi gözüküyorsa da, aslında onlar, idareciler olarak şartları ve maslahatı esas almışlardır. Kur'ân ve Sünnet'in ruhuna uygun yorumlar yaparak bütüncül yaklaşımlar sergilemişler ve Hz. Peygamber'in gözettiği amaca hizmet etmişlerdir.⁹⁵

Hz. Peygamber'in vefatından sadece birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen, ilk halifelerin sünneti kendi şartları ve maslahatlarına uygun biçimde yorumlamaları ve çözüm üretebilmiş olmaları, günümüz ilim adamlarına on dört asırlık süreçte biriken binlerce problemle yüzleşme cesareti vermelidir. Sahâbenin ortaya koyduğu ictihâdî yöntemlerden ilham alınarak meselelere çözümler getirilmelidir.⁹⁶

⁹⁴ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.51-52.

⁹⁵ Erul, Bünyamin, *A.g.e.*, s.52.

⁹⁶ Erul, Bünyamin, *Hadis El Kitabı*, s.52.